

"ZAZA" ADININ KAYNAĞI HAKKINDA BİRKAÇ NOT

Roşan Lezgîn

Bir Kürt toplumsal grubu olan Zazalarla ilgili yazılan yazıların kimisinde sırf mülâhaza olsun diye neredeyse içinde "z" harfinin geçtiği her sözcük bir şekilde Zazalarla ilişkilendiriliyor veya artniyetli uydurma bilgiler üretilerek konu içinden çıkılmaz hale getiriliyor. Bu yazıda, *Tevrat*'da kişi adı olarak geçen "Zaza" adını, Behistun Kitabelerinde geçen "Zazăna/Za-iz-za-an/Za-za-an-nu" sözcüklerini ve Kaygusuz Abdâl'a (ö. 1444 [?]) isnat edilen bir şiiri, konu bağlamında tartışarak Zazalarla ilgilerinin bulunmadığını yada yanlış bilindiğini, bundan sonra yazılacak yazılarda, yapılacak tartışmalarda, hiç olmazsa bunların dışarıda bırakılarak konunun biraz daha sadeleşeceğini umuyorum.

1.Tevrat'ta geçen "Zaza" adı

Tevrat'ın 13. kitabı olan *Tarihler-1*'de Adem'den başlayarak İsrail (Yakub peygamber) soyuna kadar isimler ayetler şeklinde sayılmaktadır. Örneğin, şu şekilde:

1.1 Adem, Şit, Enoş

1.2 Kenan, Mahalalel, Yeret

1.3 Hanok, Metuşelah, Lemek

1.4 Nuh. Nuh'un oğulları..."

Devamında İbrahim'in soyu şöyle geçiyor:

1.28 İbrahim'in oğulları: İshak, İsmail.

1.29 İsmailoğulları'nın soyu: İsmail'in ilk oğlu Nevayot. Sonra Kedar, Adbeel, Mivsam,

1.30 Mişma, Duma, Massa, Hadat, Tema,

1.31 Yetur, Nafiş, Kedema gelir. Bunlar İsmail'in oğullarıydı.

1.32 İbrahim'in cariyesi Ketura'nın oğulları: Zimran, Yokşan, Medan, Midyan, Yişbak, Şuah. Yokşan'ın oğulları: Şeva, Dedan.

1.33 Midyan'ın oğulları: Efa, Efer, Hanok, Avida, Eldaa. Bunların hepsi Ketura'nın soyundandı..."

Kitabın ikinci bölümünde Yakub peygamberin oğullarının adları da şöyle geçiyor:

"2.1 İsrail'in oğulları şunlardır: Ruben, Şimon, Levi, Yahuda, İssakar, Zevulun,

2.1.Ta.2:2 Dan, Yusuf, Benyamin, Naftali, Gad, Aşer."

Daha sonra, bunlardan Yahuda'nın soyu sayılırken 2:33. ayette "Yonatan'ın oğulları: Pelet, **Zaza**. Bunlar Yerahmeel'in soyundan geliyordu"¹ deniliyor.

Sıradan, herhangi bir özelliği olmayan, daha sonra hiçbir yerde adı geçmeyen bir kişi olarak "Zaza" adı, işte *Tevrat*'a bu şekilde geçiyor.

Davud peygamberin krallığı Milattan Önce 1000-962 yılları arasında olduğu tahmin ediliyor. Bu şahsın adı Davud'dan sonra geçtiğinden hareketle, buradan enaz iki bin beşyüz veya daha fazla yıl önce yaşadığını söylebiliriz. Dolayısıyla Zazaların, Yahuda soyundan gelen bu şahsın ardılları olduğunu gösteren herhangi bir iz veya emare görmek mümkün değil.

Öte yandan, bakmamız gereken şöyle bir konu daha var. Bu sözcüğün telaffuzu acaba bugün Latin harfleriyle yazdığımız ve kullandığımız şekilde midir? Örneğin, Arapçada "sert rüzgar" anlamına gelen ve Arap harfleriyle "زاعزاع" (za'za') şeklinde yazılan sözcük vardır. Arif Erkan'ın hazırladığı Arapça-Türkçe Lügat *El-Beyan*'da Arapça "**ez-zaziye**" sözcüğü "1.sert, galiz yer 2.tepe, 3.tüy" anlamlarına geliyor.² Dolayısıyla *Tevrat*'ta kişi adı olarak geçen bu sözcüğün gerçek telaffuzuna da bakılmalı. Yine Fransızlarda, Gürcülerde ve belki daha başka birçok millette hem erkek hem kadın adı olarak da kullanılmaktadır. Hatta bir jilet markası adı olarak da Zaza sözcüğü kullanılmıştır.

Neticede hangi taraftan bakılırsa bakılsın, *Tevrat*'ta geçen "Zaza" adının, Zazalarla uzaktan yakından hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Bilerek veya bilmeyerek bunun konuya dahil edilmesi, kafa karışıklığı yaratmaktan başka bir şey değildir.

2.Behistun Kitabelerinde geçen ad

Zazalarla ilgili artniyetli faaliyetler yürüten, böylece kafaları karıştırmak isteyen kimileri "*Pers Kralı Darius, M.Ö 515 yıllarında Behistun yazıtlarında Zazalardan bahsetmektedir*" diyerek "*Birinci sütunda Darius M.Ö 515 yıllarında Fırat nehrinin kenarında Zazana adında bir kasaba olduğunu yazmış. Bu*

¹ <http://www.yolgosterici.com/tevrat/tevrat.htm>

² Arif Erkan, *El-Beyan: Arapça-Türkçe Lügat*, Yasin Yayınevi, İstanbul, s. 1304

*kitabede, Dersim (Tunceli) ve Elaziğ havalisi 'Zazana' adı ile anılmaktadır*³ şeklinde yalan bilgiler yaymaktan çekinmemektedirler.

Büyük Daryuş (M.Ö. 549-485) iktidarı döneminde Kirmanşah yakınlarında sonraları "Behistun" olarak anılan ama Arya dilinde Tanrının yeri anlamına gelen "Bagastana" denilen yerde, çivi yazısıyla üç dilde kayalıklara kazınmış ve "Behistun Kitabeleri" olarak tanınan metnin 1. sütun, 19. paragraf, 92. satırında geçen ve "**Zazāna**", "**Za-iz-za-an**" û "**Za-za-an-nu**" şeklinde transkribe edilen bir sözcük var. Söz konusu paragrafı, İran'da eski diller üzerine yüksek lisans yapan Macîd Kürdistanî'nin yardımıyla Farsçadan şu şekilde çevirdik:

*"Şah Daryuş diyor: Ondan sonra Babil'e yürüdüm. Babil'e varmadan, Fırat kıyısında **Zazane** denilen bir şehir var, orada, kendini nebukadrçer bilen Nid'it-Bier bana karşı savaşmak için bir orduyla geldi. Sonra savaşa tutuştuk. Ahuramazda bana yardımını lütfetti. Ahuramazda sayesinde Nid'it-Bier'in ordusunu ağır bir şekilde kırdım. Kalanlar suya atladılar. Su hepsini götürdü. Bu savaşı yaptığımızda Enameke ayından iki gün geçmişti."*

Bu savaşın Milattan Önce 13 Aralık 522'de olduğu söyleniyor. Roland G. Kent, adı geçen sözcüğü "**Zazāna**" şeklinde yazmış ve bunu "*Babil'in yukarısında, Fırat'ın kıyısında bir kasaba*"⁴ olarak belirtmiştir. Ardından Elam dili telaffuzuna göre "**Za-iz-za-an**" ve Akkadca telaffuzuna göre de "**Za-za-an-nu**" şeklinde yazmıştır. 1907 yılında yayınlanan *The Sculptures and Inscription of Darius The Great on The Rock of Behistûn in Persia - A New Collation of The Persian, Susian and Babylonian Texts With English Translations, Etc.* adlı çalışmada da "**Zâzâna: Babil yakınlarında, Fırat üzerinde bir şehir**"⁵ olarak kaydedilmiş. Yine aynı yerde, eski Farsçada "Zâzâna", Susa dilinde "Zazzan" ve Babil dilinde ise "Za-za-an-nu" şeklinde yazılıdır.

Bilindiği gibi Babil, bugünkü Irak'ın güneyinde, Bağdad'ın aşağısında Basra Körfezi'ne yakın bir yerde Fırat nehrinin kenarındadır. Behistun Kitabelerinde adı geçen kasabanın da "Babil'in yukarısında" ve "Babil yakınlarında, Fırat üzerinde/kıyısında bir kasaba/şehir" olduğu belirtilmiştir. Adı

³ <https://www.facebook.com/notes/zazacazazakidimilki/zaza-tarihi-ile-ilgili-iran-kaynaklar%C4%B1-behistun-yaz%C4%B1tlar%C4%B1/268975563128513/>

⁴ Roland G. Kent, *Old Persian - Grammar Texts Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, Connecticut, 1950, s. 211

⁵ *The Sculptures and Inscription of Darius The Great on The Rock of Behistûn in Persia - A New Collation of The Persian, Susian and Babylonian Texts With English Translations, Etc.*, 1907, s. 219

geçen nokta ile günümüzde Zazaların yaşadığı yer arasında bin kilometreden daha fazla bir uzaklık söz konusudur. Arada farklı adlarla anılan onlarca büyük küçük bölge vardır. Öte yandan, Kitabede geçen sözcüğün telaffuzu ile bizim kullandığımız sözcüğün telaffuzu birbirinden farklıdır. Yine, bu sözcüğün Zazalarla herhangi bir ilişkisini gösteren hiçbir bilgiye tarihte rastlanmamıştır. Bilerek veya bilmeyerek bu sözcüğün Zazalarla ilgili konulara dahil edilmesi, meseleyi bulandırarak kafa karışıklığı yaratmaktan başka bir şey değildir. Dolayısıyla Zazalarla ilgili yapılan çalışmalarda, tartışmalarda Behistun Kitabelerinde geçen sözcüğün dışarıda bırakılması yerinde bir tavır olacaktır.

3.Kaygusuz Abdâl'a isnat edilen şiir

Aynı zamanda bir şiir derlemecisi olan öğretmen Cahit Öztelli (1910-1978), ilk kez 1973 yılında yayımlanan Bektaşî-Alevî şiirleri antolojisi "Bektaşî Gülleri" adlı kitabının 333-334. sayfalarında yer verdiği kafiye düzeni "aaab" olan "Satarım" başlıklı şiirin bir kıtasında "Zaza" adı geçiyor:

*"Eğer bu sene çıkar isem yaza
Toplayım bir parça Gürcü Abaza
Elime geçerse on kadar **Zaza**
Yolar sakalını kavlak satarım"*⁶

Birçok kişi, bu dörtlüğü kaynak göstererek Kaygusuz Abdâl'ın 15. yüzyılda, yani buradan beş-altı yüzyıl önce, "Zaza" adını kullandığını ileri sürüyor. Örneğin "[Zazalardan açıkça sözedeki eski metinlerden biri, 15. yüzyıl Türk halk şairlerinden Kaygusuz Abdâl'a ait olan şu dörtlüktür](#)"⁷ diyerek Zaza adının eskiden beri varolduğu iddia ediliyor. Yine, farklı mahlaslarla yazarak kendini gizleyen ama aslında bilinen görevli bir kişi, bu şiiri başka bir şekilde suistimal ederek "Siwonic" mahlasıyla şöyle yazmış:

"15.yüzyıl Alevî ozanlarından Kaygusuz Abdâl, bazı şiirlerinde Rum, Moğol, Arap, Türkmen, Kürt, Zaza, Abaza, Gürcü vb. halkların isimlerini zikretmiştir. Ozanın söz konusu hususa ilişkin iki dörtlüğünü aşağıya aktarıyoruz:

Soğanı, arpa ekmeğini Kürd'e ver,

⁶ Cahit Öztelli, Bektaşî Gülleri, İstanbul, 1985, r. 334 / Aktaran: Malmîsanij, Kırd, Kırmanc, Dimili ve Zaza Kürtleri, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, s. 23

⁷ Malmîsanij, Kırd, Kırmanc, Dimili ve Zaza Kürtleri, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, s. 23

*Öğünü odur, o onu yahşi (güzel) yer,
Türkmen'e ver yahni ile burmayı,
Arab'ın önüne döktür hurmayı"*

*Eğer bu sene çıkar isem yaza,
Toplayım bir parça Gürcü, Abaza,
Elime geçerse on kadar Zaza,
Yolar sakalını kavlak satarım. [14]"*

Bilinen malum kişi, kaynağını 14 nolu dipnotta daha önce farklı bir adla yazdığı yazısını şöyle vermiş: "*Cihat Kar, 'Zaza Adı ve Kaygusuz Abdâl', Piya Dergisi, Amor/Sayı: 4, Payizopeyén 1988, s.20-23; ayrıca bkz. Cahit Öztelli, Bektasi Gülleri, Alevi-Bektasi Siirleri Antolojisi, İstanbul 1973, s.334, 410; Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal, Ankara 1981, s.87"*⁸

Görüldüğü gibi, sanki her iki dörtlük tek şiirmiş gibi Kaygusuz Abdâl'a ait olarak verilmiş ama verdiği referanslarda öyle bir şey yoktur. Zaten birinci kıta "aabb" kafiye düzeninde, ikincisi "aaab" düzenindedir. Az şiirden anlayan birisi, hece ve kafiye tarzıyla söylenmiş hiçbir şiirin bu şekilde farklı iki kafiye düzeniyle yazılamayacağını bilir. Ama amaçları sadece Zaza adı üzerinde manipülasyon yapmak olduğundan, gözü kara bir şekilde her türlü yalan bilgi üretmekten geri durmamaktalar. Örneğin başka birisi, "*Yine 1341-1444 yaşadığına inanılan Kaygusuz Abdal aşağıdaki şiirinde Zazalardan bahsetmektedir. İlginç olarak o Zazaları Kürt olarak nitelememekte ayrı bir grup olarak bahsetmektedir"* uydurmasıyla, her iki kıtayı karıştırarak vermiş:

*"Soğanı, arpa ekmeğini Kürd'e ver,
Eğer bu sene çıkar isem yaza,
Öğünü odur, o onu yahşi yer,
Toplayım bir parça Gürcü, Abaza,
Türkmen'e ver yahni ile burmayı,
Elime geçerse on kadar Zaza
Arab'ın önüne döktür hurmayı
Yolar sakalını kavlak satarım.[27]"*⁹

⁸ Siwonic, "Osmanlı Döneminde Zaza Kimliği", *Çıme*, 3. Sayı, Almanya 2005, s. 24

⁹ Rasim Bozbuğa, *Türkiyenin Bir Rengi: Zazalar, Türkiye Günlüğü*, Sayı: 113, Kış 2013, s. 57-78

Türkiye Günlüğü dergisinin 113. sayısında yayınlanmış **“Türkiyenin Bir Rengi: Zazalar”** başlıklı yazıda geçiyor bu şiir, kaynağını 27 nolu dipnotta şöyle vermiş: *“Kar, Cihat 'Zaza Adı ve Kaygusuz Abdal', Piya Dergisi, Amor/Sayı: 4, Payizopeyén 1988, s. 20-23”*. Görüldüğü gibi, yukarıdakiyle aynı kaynak. Ama çarpıtmanın, yalanın, uydurmanın boyutu hayal ötesi bir durum almış! Böylesi kişilerin yazdıkları hiçbir şeyin güvenilir olmayacağı çok açıktır. Bunlar, yazılı kaynaklarda geçen saçmalıklardır, artık İnternet ortamında olup bitenleri varın siz düşünün. Bütün bunların, kendimin de mensubu olduğu Kürt milletinin kadim bir kolu hakkında bu tarz berbat uydurmalarla, açıkçası cahil cesaretiyle bu kadar rahat bir şekilde yapılmasına seyirci kalmak kabul edilemez. Ama bir de, altı yüz yıl kadar önce yaşamış olan Kaygusuz Abdâl gibi hikmet sahibi, mütasavvıf bir şairin adı etrafında yapılıyor olması hem çok çirkin hem beter tiksinti vericidir.

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*'nde geçen Nihat Azamat'ın kaleme aldığı “Kaygusuz Abdâl” maddesi şöyle başlıyor:

“KAYGUSUZ ABDAL (ö. 848/1444 [?])

Alevi-Bektaşî edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen mutasavvıf şair.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında doğdu. Hayatına dair kaynaklarda bilgi yoktur. Hakkında bilinenler, ölümünden muhtemelen bir buçuk asır sonra kaleme alınan anonim menâkıbnâmesiyle eserlerindeki bazı ip uçlarından hareket ederek yapılan yorumlara dayanmaktadır. (...) Minbernâme'sindeki, 'Âşık olsam adım tembel Alâyî / Eğer sûfî ise derler mürâyî' beytindeki Alâyî kelimesinden hareketle Kaygusuz Abdal'ın asıl adının Alâeddin olduğu ileri sürülmüştür (Güzel, Kaygusuz Abdal, s. 74). Ancak Alâî şairin Alâiyeli olduğunu gösteren bir nisbeden ibarettir. Öte yandan babasının adının Hüseyin b. Mahmûd, dedesinin adının Alâeddin b. Yûsuf olduğu şeklindeki bilgi de bir tahminden öteye geçmemektedir.”

Görüldüğü gibi Kaygusuz Abdâl'ın hayatı hakkında verilen birçok bilgi tahminden ibarettir. İsmail Özmen de, hazırladığı “Alevi-Bektaşî Şiirleri Antoloji”sinde Kaygusuz Abdâl hakkında *“Bilinenler, onun adına yazılmış bir Vilayetname'ye ve kendi şiirlerine dayanır”*¹⁰ diyor. Aynı şekilde, şiirleri hakkında da birçok bilginin yanlış veya tahmini olma ihtimali vardır. Anlatıldığı

¹⁰ İsmail Özmen, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 215

gibi, Kaygusuz Abdâl'in şiirleri ölümünden yaklaşık 150 yıl, belki daha fazla bir zaman sonra kaleme alınmıştır. Bir buçuk asırlık zaman zarfında çok şey değişmektedir. Dahası, kendisine ait oldukları kuşku olan birçok şiirin de Kaygusuz Abdâl'a izafe edildiği iddiaları çokça dile getiriliyor. Örneğin *İslam Ansiklopedisi*'nde, aynı yerde, şöyle bir bilgi daha var:

*"Bayramî Melâmîleri'nden Sârbân Ahmed'in mensuplarından Vizeli Alâeddin (ö. 970/1563) şiirlerinde Kaygusuz mahlasını kullanmıştır. Bu iki şairin şiirlerinin birbirine karışması ihtimali bulunduğu söyleyen Abdülbaki Gölpınarlı ilkinin Kaygusuz Abdal, ikincisinin Kaygusuz mahlasını kullandığını ve şiirlerinin muhtevalarının farklı olduğunu belirtir..."*¹¹

Böylece takriben Kaygusuz Abdâl'dan 120 yıl sonra yaşamış ve **Kaygusuz** mahlasını kullanan bir başka şair söz konusudur, dolayısıyla şiirlerinin karıştırılmış olma ihtimalinden söz ediliyor. Bu iki kuşku nokta olmazsa bile, Anadolu Türkçesinin geçirdiği evrim süreci iyi bilindiğinden, içinde "Zaza" adının geçtiği şiirin Kaygusuz Abdâl'a ait olmadığını bize gösteren dil gibi daha sağlam ve gerçek bir ölçü vardır. Yani içinde "Zaza" adının geçtiği şiirin dili, 14. yüzyıl Türkçesi olmadığı, günümüzde kullanılan Türkçe olduğu çok açıktır. Aradaki farkı görmek için adı geçen şiirin tamamını "Bektaşî-Alevî Şiirleri Antolojisi: Bektaşî Gülleri" kitabından aktaralım önce:

"SATARIM

Dünya geçimiçün gam mı çekerim

*Vâfir bostan eker, kabak satarım*¹²

Giderim Yaprak'ıya alırım tosun

Öğrenmiş olmazsa acemi bulsun

Müşteri gelince semizce bulsun

Bazı bilmezlere torlak satarım

Atmaca beslerim şahine nisbet

Alır mâhir beyler, ona ne minnet

Birini bir ata veririm elbet

Bazı ahmaklara çaylak satarım

¹¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaygusuz-abdal>

¹² Nail Tan, "Kaygusuz Abdâl Şiir Dairesi" Çerçevesinde Dört Şiir Üzerine", Kültür Evreni, Sayı: 22, Sonbahar 2014" yayınlanan çalışmasında, ilk dördlüğün son iki dizesi için "... koyarak (eksik) notunu düşmüş.

Baktım ki kesede kalmadı para
Tellalık ederim, durmam avara
Pazarbaşı koymaz ise pazara
Çıkar kenarlarda maşlak satarım

Çıkarım çarşıya bir at alırım
Beslemesini pek kolay bilirim
Parası çok şaşkın adam bulurum
Eyerin soyar da çıplak satarım

Demirci olurum, günler kısalsın
Gün kârım ucu yabanda kalsın
Beş kuruşa birin yalvaran alsın
Irgatlara keskin orak satarım

Eğer bu sene çıkar isem yaza
Toplayım bir parça Gürcü, Abaza
Elime geçse on kadar **Zaza**
Yolar sakalını kavlak satarım

Attariye layık mutaf düzerim
Bir kutunun derununa bezerim
Şehirlerde durmam, köyde gezerim
Abanoz ağacına tarak satarım

Sen kusura bakma Hoca fakı
Söylersin yalanı, unuttun Hakk'ı
Gider Rum düğüne, alırım çakı
Gezerim köylerde bıçak satarım

Bir çift öküz alırım hasıl kelâm
İrençbere de lâzımdır vesselâm
Bir kanlısı on parayadır tamam
Günde beş on kanlı çorap satarım

KAYGUSUZ'um harceyledim varımı

Bu günü koyup kayırma yarını

Çok söylüyon sen kesmezsin dilini

*Kalkar da ağzına şaplak satarım*¹³

Kaygusuz mahlasının kullanıldığı bu şiir, Kaygusuz Abdâl'in Divan'ında geçmiyor. İsmail Özmen, yukarıda adı geçtiği çalışmasında Atilla Özkırımlı'yı referans göstererek "*Divanı aruzla yazdığı şiirlerden oluşur, heceyle yazdığı şiirleri cönklerde ve mecmualardadır*"¹⁴ diyor ama Cahit Öztelli, bunu nereden aldığına dair bir kaynak belirtmemiş. Abdülbaki Gölpınarlı'nın da vurgulamış olduğu gibi, Kaygusuz Abdâl şiirlerinde "Kaygusuz" değil "**Kaygusuz Abdâl**" mahlasını kullanmıştır hep. Şiirde kullanılan dile bakılırsa eğer, Vizeli Alâeddin'den başka yakın dönem şairlerinin veya aşıklarından kimilerin de **Kaygusuz** mahlasını kullanmış olması muhtemeldir.

Yukarıdaki şiir başka yönlerden de sorunludur. Örneğin, dizeleri asıl olarak 11 hece ile kurulmuş olmasına rağmen, "*Sen kusura bakma hoca fakı*" ile "*Elime geçse on kadar Zaza*" dizeleri 10 hece, "*Bir çift öküz alırım hasılı kelâm*" dizesi de 12 hecedir. Aruz vezniye yazabilen usta bir şairin hece düzeninde böyle basit hatalar yapması ihtimal dahilinde olduğu düşünülmemelidir. Anlattığımız gibi şiirin kendisi zaten tümünden şüphelidir ama bir de bu iki kıtanın sonradan ilave edildiği şüphesi ilaveten ortaya çıkan bir durumdur. Yine, "*Yolar sakalını kavlak satarım*" (Yolar sakalını çıplak satarım) şeklindeki hakaret içerikli dize, üslup açısından şiirin bütünlüğüyle uyuşmuyor. Folklorist Nail Tan "*Kaygusuz Abdâl adına cönklere geçmiş, dil ve üslubu yönünden yüzyılların süzgecinden geçmiş şiirleri, Kaygusuz Abdâl Şiir Dairesi/Halkası içinde değerlendirip kitaplarda Kaygusuz Abdâl'a Mal Edilmiş Şiirler veya Kaygusuz Abdâl'a Ait Olduğu Şüpheli Şiirler başlığı altında toplamak gerekir*"¹⁵ diyerek, adı geçen şiir üzerine çalışırken, şu kıtaları almamış:

Eğer bu sene çıkar isem yaza

¹³ Cahit Öztelli, Bektaşî-Alevî Şiirleri Antolojisi: Bektaşî Gülleri, Özgür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1997, r. 333-334

¹⁴ İsmail Özmen, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 215

¹⁵ Nail Tan, "Kaygusuz Abdâl Şiir Dairesi" Çerçevesinde Dört Şiir Üzerine", Kültür Evreni, Sayı: 22, Sonbahar 2014, s.19-28

*Tolayım bir parça Gürcü, Abaza
Elime geçse on kadar Zaza
Yolar sakalını kavlak satarım*

*Sen kusura bakma hoca fakı
Söylersin yalanı, unuttun Hakk'ı
Gider Rum düğüne, alırım çakı
Gezerim köylerde bıçak satarım*

Burada Kaygusuz Abdâl'a ait olduğu söylenen bir şiiri aktaralım ve özellikle dil açısından, yine hece düzeni ve üslubunu yukarıdaki şiirle karşılaştıralım:

*"'Aşık oldum zangadak
Irlayuban fingedek
Yârum öğütler beni
Yanramagıl bangadak*

*Yârun severse seni
Sen dahi sevgil anı
Lutf-ıla söyle yâre
Söylemegil vangadak*

*Yâr-ıla otururken
Ağyar gelse katuna
Kendüzünü ağır dut
Durugelme dangadak*

*Gördüm yârum oturur
Cin ü Hitay elinde
Yârum anda ben bunda
Tapu kıldum zengedek*

*Yârum Urum elinde
Benem Şiraz şehrinde
Arkıncacık söylerem*

Şive-y-ile cingedek

*Yâre işaret eyledüm
Remiz-ile söyledüm
Bir taşcağız atmışam
Sapan-ıla fingedek*

*'İşkıla hemdem oldum
Mesih ü Meryem oldum
Çal ahi eyit begüm
'Aklicagum kangadak*

*'İşkun-ıla fâş oldum
Yolunda tırâş oldum
Melamet dümbeceğın
Kakıvirdüm dümbedek*

*Lutf u ihsan eylegil
Yâre eyi söylegil
'İşkunun denizine
Ben de düşdüm cumbadak*

*Ben yârun mahallesin
Yöreneydüm dembedem
Ağyar görüp ürmese
Köpek gibi fengedek*

*Kaygusuz Abdal'ı gör
'İşk-ıla olduğičün
'Akli deryâdur anun
Kendüzi nihekkidek"¹⁶*

¹⁶ Divan, Mar., v. 296b; İst. Belediye Ktp. O. Ergin, Bl. nu; 663, r. 225. / Aktaran: Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal (Alâaddin, Gaybî), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, r. 213

Sadece bir şiir ile değil, Kaygusuz Abdâl'a ait olduğu düşünülen diğer şiirleri de dil, muhteva ve üslup açısından yukarıda "Zaza" adının geçtiği şiirle karşılaştırabiliriz. Sonuçta, yukarıda aktardığımız şiirin Kaygusuz Abdâl'a ait olmadığını açık bir şekilde görürüz. Dolayısıyla adı geçen bu şiiri, Kaygusuz Abdâl'a isnat ederek 15. yüzyıla ait saymak kati bir şekilde doğru değildir. Yine, son kıtada kullanılan "Kaygusuz" mahlasından hareketle 1563'te vefat eden Vizeli Alâeddin'e ait olduğu da çok şüphelidir. Kanaatimizce, rastladığı her bir şeyi derleyen öğretmen Cahit Öztelli'nin, herhangi bir cönkte rastladığı veya kahvehane atışmalarında bir aşıktan dinleyip derlediği herhangi bir şiirden öte bir şey değildir. Onun için, Zazalarla ilgili yapılan çalışmalarda bu şiirin konu dışına atılması doğru bir tavır olacaktır.

Tam burada küçük bir not daha eklersek, eğer 14. veya 15. yüzyılda "Zaza" adı olmuş olsaydı, Kaygusuz Abdâl'dan 99 yıl sonra dünyaya gelen ve Zazaların öteden beri yaşadığı Solhan, Genç, Eğil ve Palu gibi yerleri ayrıntılı bir şekilde gezen Şerefhan (1543-1603), sağlam bir referans olarak kabul görmüş bir eser olarak *Şerefname*'sinde mutlaka Zaza adından sözederdi.

4.Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde "Zaza" adı

Günümüzde kullanılan anlama kaynaklık edecek şekilde, "Zaza" adını tarihte ilk kez Evliya Çelebi yazmıştır. Konumuzla ilgili *Seyahatname*'de geçen bölüm şu şekildedir:

*"Ahâli-yi Bingöli beyan eder: Evvela **Ekrâd-ı Zaza** ve Lolo ve İzolî ve Yezîdî ve Haltî ve Çekvânî ve Şikâkî ve Kîkî ve Pisyânî ve Mûdikî (...) Bu şehre Palo kal'asından sekiz saatde gelirken Nehr-i Murâd üzre Çapakçûr cîsr-i azîminden ubûr ederken Bingöl yaylasına çıkan aşiret-i Haltî ve aşiret-i Çekvânî ve aşiret-i Yezîdî ve **aşiret-i Zaza** ve Zebârî ve Lolo ve aşiret-i İzolî ve Şikâkî ve Kîkî aşiretleri ki cümle iki yüz bin **âdem-i Ekrâd** ve on kere yüz bin gûsfendi devâbât olup bu cîsr üzre Çapakçûr Beginin âdemleri kuş uçurmayıp öşür alırlar."*¹⁷

Dikkat edilirse, Evliya Çelebi, "Zaza" sözcüğünü tek başına değil, bir isim tamlayanı olarak, bir lakap gibi kullanıyor. Daha önce kimi Arapça kaynaklarda "Zûzan", "Zewazan" ve "Zûzan el-Ekrad" yani "Kürt Yaylaları" gibi adların geçtiğini gören veya bilen Evliya Çelebi, "Zûzan el-Ekrad"da yaşayan grubu

¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Kitaplığı, 305 n.yazma, 3. Kitap, vrk. 85-b

"Ekrad-ı Zaza" şeklinde andığını düşünmemek elde değil. Çünkü daha öncesinde Yakut el-Hemavi (1179-1229), kitabı *Mucemu'l-Buldan*'da bu sözcüğü "**Zewazan**" şeklinde yazarak, "*bu bölge, Ermeniyeye dağları, Azerbaycan, Diyarbakır ve Musul arasında kalıyor. Halkı Ermeni ve Kürttür*" diyor. Sonra, Belazuri'den (ö. 893) aktararak "*İyad b. Ğanem Cizre fethinden sonra, Hicretin 19. yılında Zewwazan yoluyla Karda ile Bazadba'ya gitmiş*" diyor. El-Hemavi, daha sonra, İbnul Esir'den kimi bilgiler aktarıyor. İbnul Esir (1160-1234), "**Zûzan**, Dicle'nin doğusundan Cizre'ye ulaşıyor. Yine Musul'un iki gün mesafesi kuzeyinden başlayarak Ahlat sınırına kadar ve Salmas sınırına kadar giderek Azerbaycan'da bitiyor. Bu bölgede **Boht** ve Beşnevi Kürtlerinin kaleleri vardır ve bu kaleler çok sağlam ve güzeldir"¹⁸ diyor. İbnul Esir, aynı zamanda bu bölgeye "Zûzan el-Ekrad" yani "Kürt Yaylağı" olarak söz ediyor.¹⁹ İşte, Evliya Çelebi'nin kullandığı "Ekrad-ı Zaza" sözcüğünün kaynağı bu "Zûzan el-Ekrad" olduğunu düşünüyorum. Çünkü İbnul Esir'in "Kürt Yaylağı" ibaresini, Evliya Çelebi "Yaylak Kürtleri" şeklinde yazmış olabilir. Evliya Çelebi'den sonra, Türk memurlar eliyle Osmanlı'nın resmi literatürüne "*kabilet Zaza*",²⁰ "*Zaza lisani*", "*Zaza lisani üzere muharrer Kürdçe*",²¹ "*Zaza denilen Kürtler*"²² vs. şekillerde geçmiştir. Böylece, büyük ihtimalle, önceleri Palu'dan başlayarak şehir merkezlerinde Türkçe konuşan Kürtler arasında yayıldı ve sonraları Türkler tarafından tüm gruba teşmil edildi.

Bu noktada Ziya Gökalp'ın tespitleri önemlidir. Gökalp, devlet politikasında kullanılmak üzere Kürt aşiretleri üzerine yaptığı sosyolojik tetkiklerinde şu tespitlerde bulunmuş: "**Kürt kavimleri gerek kendilerine, gerek birbirlerine başka isimler verirler. Meselâ, Kurmanclar kendilerine 'Kürt' namını vermezler, biz 'Kurmancız' derler. Bunlar Zazalar'a 'Dünbüli' ['Dümüli', 'Dumili', 'Dimili' şeklinde de söylenilmektedir] derler. Türklerin 'Baban Kürtleri' tesmiye ettikleri Cenûbî Kürtlere de 'Soran' nâmını verirler. Kendilerinin konuştukları lisana 'Kurmancî' derler.**

¹⁸ Yakut El-Hamawî, *Mucemu'l-Buldan*, C. 3, Daru's-Sadr, Beyrut 1977, r. 415
17 Oktobre 2012 Çarşeme 03:19

¹⁹ Boris James, *Selahaddin ve Kürtler*, Çev: Nazlı Bilgiç, Avesta Yay., İstanbul 2011

²⁰ Kureşanlı Seyyid Kekil, *Peygamberler İle Seyyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi*, Hans und Sigrid Verlag, Köln, s. 215 / Aktaran: Munzur Çem,
<http://www.zazaki.net/file/kur%C3%AAasan-asireti-ve-gandi-kemalin-turkmenlesmesi.pdf>

²¹ Roşan Lezgîn, *Derheqê Xasî û Eseranê Ey de, Şewçila*, Kovara Edebî Hunerî, Hûmare 12, Diyarbakir, Wisar 2014, s. 39

²² Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt: I (1919-1920), Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 71-72

Zazalara gelince: Bunlar kendilerine -Arabî kâfin kesriyle- 'Kird' derler, Kurmanclara da 'Kirdas' [Konuştukları lehçeye de 'Kirdasî' derler] adını verirler. Türkler ise 'Kürt' nâmını Kurmanclara tahsis etmişlerdir.

'Filan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır?' denildiği zaman Kürtten maksat 'Kurmanc'tır. Dümbülilere 'Zaza' ismini veren yine Türkler'dir. 'Zaza' kelimesini ne bizzat Zazalar, ne de Kurmanclar kullanmazlar...'”²³

Ziya Gökalp, Türklerin, Dümbülilere Zaza adını nasıl ve ne zaman, ne şekilde verdiği dair ayrıntı girmiyor ancak Ziya Gökalp gibi birinin mesnetsiz bir şekilde böyle bir tespitte bulunmayacağı da açıktır. Büyük ihtimalle, Kürtler arasında yaşadığından yaptığı gözlemlere dayanarak, yine Türk memurlarda ve resmi literatürde kullanıldığını bildiğinden, hatta ilk kez Evliya Çelebi'nin bu sözcüğü kullandığı bilgisine sahip olduğundan, böyle bir tespitte bulunmuş olabilir. Her nasıl olursa olsun, Gökalp'ın yaptığı tespitin isabetli olduğu ortadadır.

Sonuç olarak konunun, mesnetsiz teorilerden arındırılması adına son bir vurgu daha yapmakta yarar vardır. Zazalarla ilgili yazılan yazılarda, içinde **za** sesi var diye, örneğin "a**za**, bir**za**/birar**za**, dat**za**/day**za**/ded**za**/dere**za**/de**za**, emı**za**, kinâ**ze**, kur**ze**, Sasan, war**za**/xal**za**/xal**za**/xwar**za**, yay**za**/yeyk**za**, **za**, **za-za**, **zak**, **zar**, **zaro**, **zarok**, **zay** dat**zay**, **zay** xal**zay**, **zaz**, Azazil/Ezazil/**Zazail**, **Zazat**, **Ze**, Zî**zan**" gibi daha birçok sözcük, hiç bir sonuca götürmediği halde, konuya dahil ediliyor. Açıkçası bunların vızıltı çıkarmaktan, konuyu bulandırmaktan, karıştırmaktan başka bir işe yaramadıkları ortadadır. Dolayısıyla duru bir sonuca ulaşmak için öncelikle konuyu bu tarz gereksiz bilgi kirliliğinden arındırmak gerekir.

²³ Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1992, s. 27

KAYNAKÇA

a) Kitaplar

- Arif Erkan, El-Beyan: Arapça-Türkçe Lügat, Yasin Yayınevi, İstanbul
- Boris James, Selahaddin ve Kürtler, Çev: Nazlı Bilgiç, Avesta Yay., İstanbul, 2011
- Cahit Öztelli, Bektaşî-Alevî Şiirleri Antolojisi: Bektaşî Gülleri, Özgür Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1997
- Divan, Mar., v. 296b; İst. Belediye Ktp. O. Ergin, Bl. nu; 663
- Evliya Çelebi, Seyahatname, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Kitaplığı, 305 n.yazma, 3. Kitap, vrk. 85-b
- İsmail Özmen, Alevi-Bekraşi Şiirleri Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998
- Kureşanlı Seyyid Kekil, Peygamberler İle Seyyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi, Hans und Sigrid Verlag, Köln
- Malmîsanij, Kird, Kırmanc, Dımılı ve Zaza Kürtleri, Deng Yayınları, İstanbul, 1996
- Mustafa Kemal, Nutuk, Cilt: I (1919-1920), Devlet Matbaası, İstanbul, 1934
- Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal (Alâaddin, Gaybî), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981
- Roland G. Kent, Old Persian - Grammar Texts Lexicon, American Oriental Society, New Haven, Connecticut, 1950
- The Sculptures and Inscription of Darius The Great on The Rock of Behistûn in Persia - A New Collation of The Persian, Susian and Babylonian Texts With English Translations, Etc., 1907
- Yakut El-Hamawî, Mucemu'l-Buldan, C. 3, Daru's-Sadr, Beyrut 1977
- Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1992

b) Dergiler

- Çıme, 3. Sayı, Almanya 2005
- Kültür Evreni, Sayı: 22, Sonbahar 2014
- Piya Dergisi, Sayı: 4, Sonbahar 1988
- Şewçıla, Kovara Edebî Hunerî, Hûmare 12, Diyarbakir, Wisar 2014
- Türkiye Günlüğü, Sayı: 113, Kış 2013

c) İnternet kaynakları

- <https://www.facebook.com/notes/zazacazazakidimilki>
- islamansiklopedisi.org.tr
- www.yolgosterici.com
- www.zazaki.net